

Polska myśl integracyjna w latach 1905-1914

Przegrana Rosji w wojnie z Japonia stała się bezpośrednią przyczyną wybuchu rosyjskiej rewolucji 1905-07. Wobec wydarzeń następujących w Rosji nie mogło nie dojść do wystąpień w Królestwie Polskim. Przemiany ekonomiczne jakie nastąpiły w końcu XIX wieku i ukształtowanie się stosunków kapitalistycznych stały się sprawcą rewolucyjno-proletariackiego oblicza wydarzeń. Były one jednak w konkretnych realiach ściśle powiązane i z myślą niepodległościową, w praktyce nawet dominującą w wydarzeniach na ziemiach polskich. Czołową rolę w organizacji zbrojnego ruchu niepodległościowego odegrała PPS.¹ Należy w tym miejscu dodać, iż wraz z falą „przebudzenia narodowego” jaka w II połowie XIX wieku wystąpiła w Europie (a zwłaszcza w Europie Środkowej i Wschodniej), tendencje integracyjne nie tylko że nie znajdowały podatnego gruntu ale wręcz przeciwnie „przebudzenie narodowe” wywoływało reakcję przeciwną. To w istniejącym status quo ukształtowanym jeszcze w ramach konstrukcji Kongresu Wiedeńskiego, kształtując swą odrębność narody widziały głównego przeciwnika swych nadziei i oczekiwań. To zintegrowana Europa szczególnie w postaci Austro-Węgier, imperialnej Carskiej Rosji i zjednoczonego Cesarstwa Niemieckiego jawiły się jako główni przeciwnicy walki o wyzwolenie. Dlatego też w ruchu robotniczym coraz silniejsza była tendencja narodowa, państwowa, przekładająca swój kierunek na wyzwolenie od autorytarnych monarchów. Szczególnie widoczne to było w polskim ruchu socjalistycznym zakładającym budowę własnego państwa, które tylko w takiej (niepodległej) konstrukcji jest w stanie tworzyć grunt do wyzwolenia proletariatu z ucisku. Jeśli nawet uwzględnimy fakt

¹ Próby tworzenia zbrojnej organizacji PPS zapoczątkowane zostały w maju 1904 roku. Podczas rewolucji 1905-07 Organizacja Bojowa PPS dążyła do przekształcenia się w tajną bojową armię, której podstawowym celem miała być zbrojna walka o niepodległość Polski a głównym przeciwnikiem była postrzegana Rosja. Liczebność żołnierzy oddziałów OB. PPS w czasie wydarzeń rewolucyjnych doszła do ok. 5,5 tys. Wobec braku możliwości podjęcia powszechnego powstania zbrojnego założono przede wszystkim program zorganizowanego terroru politycznego. Z wyroków OB. PPS zorganizowane zostały m.in. zamach na generał-gubernatora warszawskiego Skałona, seria zamachów z 15 sierpnia 1906 roku w której zlikwidowano 80 funkcjonariuszy carskiego aparatu policyjnego, czy też akcja bojowa na pociąg w okolicach Rogowa 7 listopada tegoż roku. Swych bojowców traciła także i OB. PPS, spośród czołowych przywódców organizacji w walkach polegli m.in. S.Okrzeja, H.Baron, J.Mirecki. Zob.W.lipiński Walka zbrojna ... s.26, E.Kozłowski, M.Wrzosek, Dzieje oręża ... s.408-409

iż tendencja konsekwentnie marksistowska (reprezentowana przez SDKPiL) wyrażała odmienne stanowisko od PPS (walka o wyzwolenie w ramach mocarstw zaborczych a po powszechnej rewolucji proletariackiej tworzenie jednolitej władzy ludu pracującego), to także i w tym przypadku nie można mówić o jakiegokolwiek wizji unifikacji państw Europy. Zasadniczo ta endecja integracyjna utrzymywała się jedynie w środowisku Narodowej Demokracji. Aczkolwiek i tu należy zdecydowanie podkreślić, iż zarys integracji nie dotyczył unifikacji ogólcuropejskiej a jedynie (na wspomnianym etapie) integracji ziem dawnej Rzeczypospolitej.

Środowiska Narodowej Demokracji aczkolwiek również włączyły się do ruchu rewolucyjnego nie podtrzymywały idei walki zbrojnej. Idea ruchu masowego była obca endecji, co więcej obawiano się radykalizmu mas jako czynnika podważającego istotę walki narodowej.² Na postawę narodowej demokracji wobec wydarzeń rewolucji 1905-07 poważny wpływ wywierała też idea solidaryzmu społecznego i program zdobycia całkowitych wpływów w środowiskach burżuazyjnych i drobnomieszczańskich. Te grupy ze swej strony albo zachowywały się biernie albo (w przypadku klas posiadających) dążyły do ułożenia poprawnych stosunków z państwem rosyjskim. Dmowski niezależnie od programu walki o niepodległość uwzględniał realia wynikające z gospodarczych związków między polską burżuazją a rosyjskim rynkiem zbytu. Wydarzenia rewolucyjne zostały przez klasy posiadające ocenione nader krytycznie. Lojaliści widzieli jedynie potrzebę umiarkowanych reform przy zachowaniu istniejącego systemu politycznego. W ich działaniach kwestii odzyskania niepodległości nie odnajdujemy zupełnie. Walka o autonomię była też nader wyważona i ostrożna sprowadzająca się do formułowania kolejnych memoriałów do cara.³ W poszukiwaniu wspólnej płaszczyzny działania zarówno umiarkowani lojaliści jak i narodowi demokraci znajdowali kompromis, którego efektem były delegacje do szefa rządu rosyjskiego Wittego⁴ Chcąc uzyskać poparcie dla swego kierunku

² R.Dmowski, podstawy polityki polskiej w: Przegląd wszechpolski, 1905 nr 7 s.343, R.Wapiński, R.Dmowski s.44

³ Rola niejako kuriera w kontaktach z rządem cesarskim przypadła dla hr.Tyszkiewicza zob.Tamże s.59.

⁴ W roku 1905 2-krotnie delegacja konserwatystów spotykała się z szefem rządu rosyjskiego Wittem. Na spotykaniu w listopadzie 1905 roku Dmowski przedstawił szeroki program reform zmierzających do przywrócenia szerokiej autonomii Królestwa Polskiego. Szef rządu rosyjskiego uznał przesłanie za uzasadnione jednakże wszelkie ostateczne

działań konserwatyści wskazywali podczas spotkań z Wittem iż są jedynym godnym kontaktów partnerem, stawiającym zaporę wobec zanarchizowanego ruchu robotniczego.⁵ Podejmowane próby działań nie znajdowały jednak pełnego zrozumienia ze strony władz carskich. Co więcej z niedowierzaniem traktowana działania zwłaszcza narodowej demokracji, które uznawano za ukrytą politykę zmierzającą do odbudowy niepodległego państwa polskiego.⁶ Wspominając ówczesną politykę wobec rządu rosyjskiego Dmowski wskazywał jednak na głęboką różnicę między narodową demokracją a konserwatystami. Konserwatyści uważali iż od triumfującej Rosji są w stanie w zamian za pełną lojalność uzyskać część swobód odpowiadających ich interesom, celem narodowców było zdecydowane stawianie szerokiej autonomii ziem polskich która może zostać wymuszona tylko poprzez zdecydowaną postawę i w sytuacji osłabienia Rosji⁷. W tle wydarzeń rewolucyjnych i działań ukierunkowanych na budowę możliwie szerokiej autonomii pozostawała kwestia jedności ziem polskich. W tym zakresie Narodowa Demokracja a szczególnie jej lider Roman Dmowski upatrywała istotę zjednoczenia ziem polskich w jednym zaborze. Kwestia granic i wpływów narodowych jest według narodowców pochodną siły narodu a nie wynikiem układów i porozumień⁸. Niezależnie od opierającego się na istniejących realiach programu „tolerowania” czasowych związków Polski z Rosją. Wkrótce po rewolucji zaczyna dojrzewać nowa wizja związana z możliwością zarysowania granic „polskiej strefy wpływów kulturalnych” czy też obszaru geograficznego zainteresowania ze strony Polski. Przywódcy narodowej demokracji wychodzili z założenia iż głównym wrogiem polskości pozostają Niemcy. Wprawdzie uznawano Rosję za kraj bardziej zacofany i o niższej kulturze ale z tego też względu mniej niebezpieczny dla sprawy polskiej. Żywioł polski nie jest zagrożony ze strony państwa i narodu stojącego na niższym od niego poziomie rozwoju, znacznie poważniejsze zagrożenie stanowią Niemcy mający stabilne mechanizmy mogące wywierać o wiele bardziej skuteczny wpływ na osłabienie

rozwiązania miała podjąć w tym temacie Duma Państwowa. Zob. M.Kułakowski Roman Dmowski w świetle listów i wspomnień T.I Londyn 1968 s.324-330, R.Dmowski Polityka Polska cz.I s.80-81

⁵ P.P.Wieczorkiewicz, tamże s. 63.

⁶ Słowo, 13 listopad 1905, nr 290 s.1

⁷ R.Dmowski, Pisma t.IV s.192-193

⁸ Roman Wapiński, Narodowa Demokracja, tamże s.82

czy wręcz eliminację polskiego żywiołu narodowego.⁹ Polska strefa zainteresowań na wschodzie sięgała Dniepru i Morza Czarnego.¹⁰ W przypadku ziem zachodnich, przede wszystkim narodowcy stawiali kwestię zjednoczenia wszystkich ziem polskich pod jednym zaborem. Najbardziej pożądanym byłoby zjednoczenie w ramach zaboru rosyjskiego, konsekwencją tego mogłoby być tylko wzmocnienie żywiołu polskiego wobec Rosji, która jako najsłabsze ogniwo państw zaborczych będzie w przyszłości zmuszona do ustępstw w sprawie polskiej.¹¹ W roku 1908 po raz pierwszy dość wyraźnie zarysowuje się też kwestia polskiej strefy interesów na Zachodzie. Według programu endecji w granicach wpływów Polski znaleźć się miały: Pomorze Gdańskie, Prusy Wschodnie, Wielkopolska oraz Górny Śląsk.¹² Idea przesunięcia granicy przyszłej niepodległej Polski na zachód była szczególnie wyraźnie po raz pierwszy zarysowana przez czołowego polityka narodowego J.Popławskiego.¹³

Kwestia granic przyszłego państwa polskiego nie była jednak w tym czasie zasadnicza w polityce narodowej demokracji. Załamanie się rewolucji 1905-07 stało się podstawą do zaostrzenia wewnętrznego kursu politycznego w Rosji. Tymczasem właśnie w latach 1908-1912 w programie politycznym narodowców coraz wyraźniej zaznacza się kurs na Rosję. Szczególnie konsekwentny był w swych działaniach lider narodowców Roman Dmowski. Wprawdzie faktycznie nie zmieniał on swego niechętnego stanowiska wobec Rosji, jednakże wobec subiektywnie pojmowanego interesu polskiego i konieczności sprecyzowania drogi do jego realizacji uznał iż w interesie sprawy polskiej należy wystąpić przeciwko Niemcom a to wymaga deklaracji lojalności w stosunku do zaborcy rosyjskiego.¹⁴ Ta polityka nie znajdowała powszechnego uznania i zrozumienia w aktywnej części polskiego społeczeństwa upatrującego głównego przeciwnika

⁹ R.Wapiński, tamże s.109, R.Dmowski, Pisma t III s.173

¹⁰ Roman Wapiński, Narodowa Demokracja s.109

¹¹ Tamże

¹² R.Dmowski, Niemcy Rosja i kwestia polska s.24-27, Gerard Labuda Polska Granica Zachodnia s.210, Marian Mroczo Polska myśl Zachodnia 1918-39, Inst.Zach. Poznań 1986

¹³ W granicach państwa polskiego Popławski widział Górny Śląsk, Poznańskie, Pomorze Gdańskie, Prusy Wschodnie i część Pomorza Zachodniego. Wskazywał też po raz pierwszy na istotę zainteresowań ziemiemi staropolskimi sięgającymi ujścia Łaby i odry (zob. J.L.Popławski, Szkice literackie i naukowe, Warszawa 1910 s.257

¹⁴ R.Wapiński, R.Dmowski s.50-51 R.Wapiński, Narodowa Demokracja ... s.115 E.Kozłowski, M.Wrzosek, Historia oręża ...s. 418

niepodległości Polski właśnie w Carskiej Rosji.¹⁵ Taka sytuacja doprowadziła w latach 1908-1914 do poważnych napięć i rozłamów w środowisku endeckim.¹⁶ Dążąc do odbudowy nadwerężonych wpływów, w ostatnich latach przed wybuchem I wojny światowej endecja podjęła akcję propagandową mającą na celu wykorzystanie autorytetu kościoła rzymskokatolickiego. Dmowski wskazywał na istotę wiary i rolę kościoła jako czynników wychowania narodu, zachowania jego spójności i tradycji.¹⁷ Należy zauważyć iż polityka ta nie pozostała bez echa i w pewnym stopniu wpłynęła na powstrzymanie upadku popularności narodowców. Idea Polaka-katolika przeciwstawiała interes Polski wobec interesu prawosławnej Rosji i protestanckich Niemiec. Choć podział narodowo-religijny stanowił pewne uproszczenie to jednak odwołanie się do autorytetu kościoła jako obrońcy polskiego interesu zmniejszyło wyrosły sceptycyzm społeczny wywołany lojalistyczną postawą kierownictwa endeckiego wobec Rosji. W programie narodowców nie zabrakło też odniesienia do problematyki żydowskiej. Narodowcy dla podbudowania swej propagandy potrzebowali wątku antysemitycznego. Przy czym negatywny stosunek do środowisk żydowskich miał dwa zasadnicze filary – ideologiczny i gospodarczy (choć oba były ze sobą związane) W sensie ideologicznym wskazywano iż środowiska żydowskie w swym separatyzmie i przywiązaniu do własnych tradycji szkodzą szeroko pojętemu interesowi narodowemu Polaków gdyż stanowią jakby wewnętrzne „enklawy” obojętne na losy narodu i państwa polskiego. W wymiarze gospodarczym siła organizacji społeczności żydowskiej jest przeszkodą do rozwoju gospodarki narodowej a to wpływa osłabiająco na szerzej pojmowany polski interes narodowy.¹⁸ Ten styl myślenia przetrwa w całym okresie międzywojennym w środowiskach związanych z obozem narodowym.

¹⁵ R.Wapiński, *Narodowa Demokracja*, tamże

¹⁶ W roku 1907 doszło do zawieszenia współpracy między Centralizacją ZET-u a KC Ligi Narodowej. Środowiska związane z wydawnictwami Gońca Porannego i Wieczornego podjęły również zdecydowaną krytykę prorosyjskiego kursu kierownictwa Ligi Narodowej. W roku następnym ZET i tzw. „Frona” (środowisko wspomnianego pow. czasopisma) ostatecznie zrywa z Ligą narodową. Należy przy tym zauważyć iż odejście grupy ZET-u stanowiło poważny uszczerbek w kwestii wpływów endeckich na środowiska młodzieżowe. Kolejny poważny kryzys wewnętrzny przeżywała endecja w roku 1911 wobec zajętego przez kierownictwo stanowiska o zaprzestaniu bojkotu szkoły rosyjskiej w Królestwie Polskim. Zob.R.Wapiński *Narodowa Demokracja* ... s.114-115, R.Wapiński *R.Dmowski* ... s.51

¹⁷ R.Dmowski, *Pisma* t.IX s.40

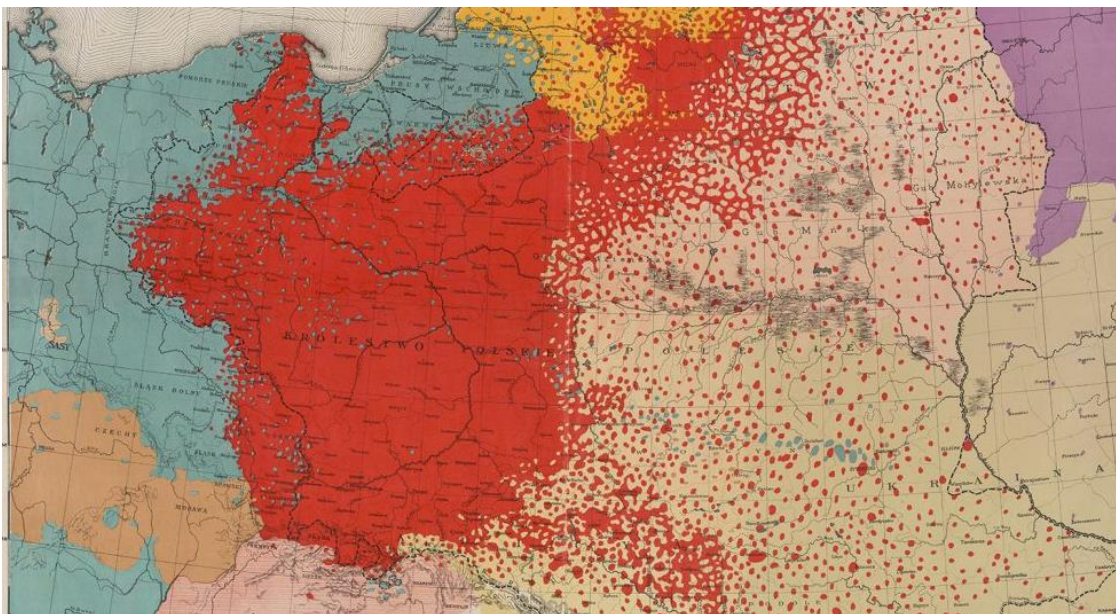
¹⁸ R.Dmowski, *Upadek myśli konserwatywnej w Polsce*, Warszawa 1914 s.134-36

Spory interesów między wielkimi mocarstwami stały się przyczyną wybuchu I wojny światowej. Wraz z początkiem działań wojennych odżywały też nadzieje Polaków na zmianę swojego położenia. W zaistniałej konfiguracji międzynarodowej idea przynajmniej odnowienia problematyki polskiej stawała się w pełni realna. Po raz pierwszy od chwili rozbiorów państwa zaborcze znalazły się w dwóch przeciwstawnych blokach politycznych i wojskowych. To otwierało pewne nadzieje przed Polakami. Oceniając postawę lojalności poszczególnych ugrupowań wobec państw zaborczych należy zaznaczyć iż polityka jest miarą realiów a nie prorocstwa. W roku 1914 nikt z rozsądnie myślących polityków czy wojskowych nie mógł przyjmować założenia iż wojna zostanie przegrana przez wszystkie trzy państwa zaborcze i co więcej – wszystkie one przejdą przez etap rewolucji i terytorialnej dekompozycji. Rezultat taki stał się faktem w latach 1917-18, nic natomiast nie zapowiadało takiego obrotu sprawy na początku wojny.

Wybuch I wojny światowej zapowiadał ostateczne odejście od wzorca integracyjnego ukształtowanego 100 lat wcześniej na Kongresie Wiedeńskim. W naturalny sposób zbrojny konflikt dzielił narody europejskie i to poprzez pryzmat najokrutniejszy jaki niesie ze sobą wojna.

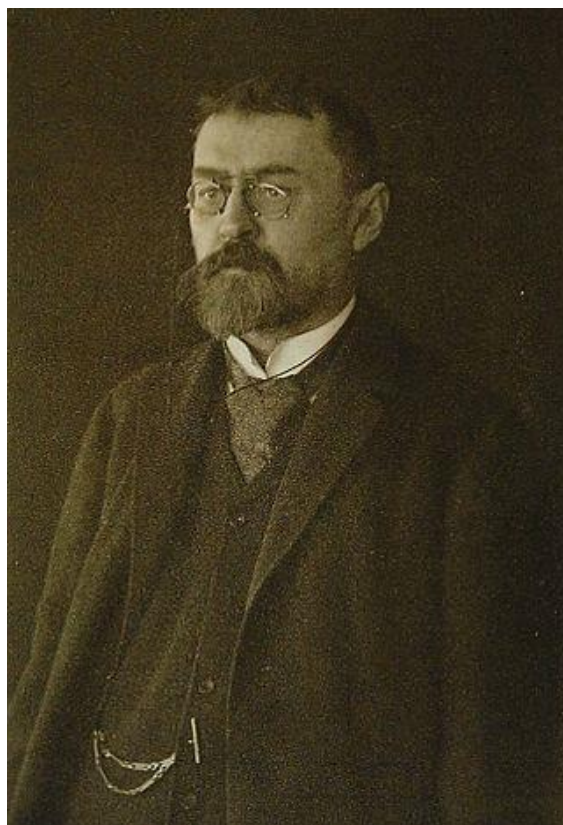
Europa w przeddzień wybuchu I wojny światowej

Mapa narodowościowa środkowej Europy w roku 1910 (kolor czerwony zwarty obszar zamieszkały przez ludność polską oraz punktowe enklawy zamieszkałe przez Polaków)

Granice Polski w programie Narodowej Demokracji

Jan Ludwik Popławski polski publicysta, polityk i jeden z głównych twórców ideologii narodowo-demokratycznej, twórca wizji integracji etnicznych i historycznych ziem polskich